

Маслійчук В.

ЗДОБУТКИ ТА ІЛЮЗІЇ: ОСВІТНІ ІНІЦІАТИВИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ ТА СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ. – Х., 2018. – 539 с.

Усім зацікавленим історією української освіти варто ознайомитися з новою книжкою харківського історика. Дослідження проведене з глибоким знанням минулого Слобідської України, Гетьманщини, Російської імперії, Речі Посполитої та інших країн і спільнот Східної й Центральної Європи XVIII – початку XIX ст. Воно стосується початків світської освіти у двох українських автономіях (згодом регіонах), подібних

у культурному плані – Слобідській Україні та Гетьманщини («Лівобережної України», «Малоросії»).

Автор відштовхується від того, що ранньомодерна освіта на цих землях сформувалася на основі культурної спадщини Речі Посполитої. Він звертає увагу на те, що започаткована Петром Могилою освіта підштовхнула розвиток українських спільнот. Утім надалі вона не зазнала суттєвої модернізації, лише повільно реагувала на зміни та пристосовувалася до них. У Київській митрополії дослідник убачає «ворога» світської освіти, хоча наводить і чимало фактів про співпрацю духовних та світських осіб в освітній сфері. Однак, на думку фахівця, ця співпраця не мала тривалих позитивних наслідків.

В.Маслійчук систематично дослідив перші ідеї та спроби запровадження світської освіти в Гетьманщині – від початків кар'єри К.Розумовського до 1818 р. Освітні ініціативи за останнього володаря булави представлено як заслабкі, котрі не було втілено у життя через консерватизм козацької (чи новоформованої шляхетської) еліти. Цим він також пояснює кволість світських освітніх ініціатив за Другої Малоросійської колегії, повільність позитивних перетворень у світській освіті наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (с.45–132; варто згадати, що на території «Гетьманщини після Гетьманщини» перший університет постав лише 1834 р., та й то завдяки імперському уряду).

Історик доводить, що в менш розвиненій у культурному плані Слобідській Україні (також і менш консервативній) імперські ініціативи та підтримка елітами освітніх проектів були успішнішими, що заклало підвалини відкриття першого університету на Великій Наддніпрянщині в 1805 р. (с.133–193).

Харківський дослідник детально описав «освітню революцію» та училищну реформу в підросійській Україні 1780-х рр. – початку XIX ст. Невдачі освітніх перетворень у «Гетьманщині після Гетьманщини» В.Маслійчук пов'язує з консерватизмом еліт Гетьманщини. Водночас вивищення Харкова

в освітньому плані він трактує як відкритість верхівки суспільства до освітніх ініціатив. Також фахівець звернув увагу на розвиток світської жіночої освіти на території описуваних ним українських регіонів (с.195–274).

Зміни в освіті на початку XIX ст. представлено у сюжетах, які презентують нову освітню реформу, постання Ніжинської гімназії, успіхи Новгород-Сіверського в освітніх ініціативах, особливості функціонування нижчої освіти, місце церкви в освітніх процесах тощо. Історик приділив багато уваги розвитку світської жіночої освіти. Ґрунтовно описано виникнення інституту шляхетних панн у Харкові, приватну освіту дівчаток у Чернігівській і Полтавській губерніях. Автор доходить висновку, що хоча у цій сфері спостерігався поступ, однак вона за окреслений час пройшла шлях від «доступної» до «станової» (с.275–436).

Важливо, що В.Маслійчук звертає увагу на соціальний контекст мети та процесу навчання, на її затребуваність і відмінність від того, що зараз називається «освітою». Світські освітні ініціативи він розглядає в контексті появи й закріплення на українських землях ідей і практик Просвітництва. Саму просвітницьку традицію автор тісно поєднує (або навіть прирівнює) з процесом секуляризації, окреслюючи її формулюванням «вивільнення розуму з “релігійних пут”» (с.56). Тож розглядаючи роль церкви у процесі розвитку освіти він стоїть на виразно антиклерикальних позиціях. Подеколи це підштовхує харківського історика до наперед відомих інтерпретацій¹.

На нашу думку, дана проблематика потребує подальших глибоких досліджень. Приміром, освітні проекти Гетьманщини початку 1760-х рр., причини нереалізованості яких вдало описує В.Маслійчук, заслуговують на більшу увагу. Вони засвідчили, що вищі навчальні заклади не передбачали повного роз'єднання світської й теологічної освіти. Як не дивно, але це – одна з рис європейської освіти². У «Проханні малоросійського шляхетства», зокрема, ішлося:

«По примеру находящихся в иностранных государствах университетов и гимназий и с такими ж привилегиями, завезть и в Малой России два университета и несколько гимназий; первый из оных университетов, состоящий в четырех факультетах, может быть в Киеве, на том же месте, где ныне Киево-Братский училищный монастырь, из которого монахов должно вывезть, и на том месте построить дома для учителей и учеников; ибо во время основания киевских школ антецессором моим, малороссийским гетманом Петром Конашевичем-Сагайдачным, а после того митрополитом киевским Петром Могилою монастыря там не было, а было только братство, то есть такое место, где могли жить светские и духовные люди, приходящие для учения;

¹ Для прикладу, В.Маслійчук пише: «Йдеться про оновлення викладання філософії за системою Баумейстера, сучаснішого філософа (ляйбніц-вольфганська філософія), такі зміни свідчили про пошуки нових способів викладу та спроби оновити загалом “києво-могилянську освіту”, а отже й церкву» (с.51). Із цих міркувань випливає, що покращення викладання філософії мало оновити церкву.

² На сході Європи (в Росії) з XVIII ст. панувало розділення богослов'я та світських дисциплін. Це яскраво виявилось в тому, що в XIX ст. була спроба вивести з імператорських університетів викладання курсу філософії, а СРСР – узагалі приклад найбільшого в історії атеїстичного експерименту.

а другой – в Батурине, состоящий из трех факультетов, кроме богословского; а гимназии – в тех городах, которые мы к тому за способные изберем и усмотрим [...] При тех же университетах, а где за потребное судится, и при гимназиях должно быть типографиям для печатания как церковных, так и гражданских книг [...] что же касается содержания оных университетов и гимназий, то на оное могут употреблены быть экстраординарные из духовных имений собираются имеющие подати»³.

Із цитованого тексту видно, що його укладачі та автори спробували поєднати інтереси освіти і православної церкви. Звичайно, ці всі зміни мали місце лише в теорії, а на практиці все було набагато гірше⁴. Однак за К.Розумовського траплялися цікаві просвітницькі проекти, що були пов'язані з освітою та впроваджувалися у життя. Зокрема адміністрація Гетьманщини не лише прагнула оцінити свої людські ресурси, але й розраховувала задіяти безпритульні групи населення для «загального блага» суспільства та держави. Так, у 1763 р. планувалося використовувати працю жебраків, калік і дітей-сиріт на сукняних фабриках (взамін вони мали отримувати харчі, одяг, житло та навіть гроші; дітей мали навчати грамоті й ремеслу, після чого вони могли за власним бажанням залишити підприємство)⁵. Такий контекст, для прикладу, «початкової освіти» заслуговує на окреме поглиблене студювання.

Отже скрупульозне вивчення автором харківського та київського архівів уможливило цілісне висвітлення розвитку світської освіти у двох українських автономіях/регіонах. Уміле представлення спільного й відмінного в освітніх ініціативах на землях Лівобережного Подніпров'я буде прикладом для наслідування істориками Гетьманщини і Слобідської України. Також книжка містить важливі атрибути наукової монографії – розлогий список джерел, літератури, докладні іменний та географічний покажчики, детальну анотацію англійською мовою.

Василь Кононенко (Київ)

³ Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом о восстановлении разных старинных прав Малороссии / Укл. О.Струкевич // Український історичний журнал. – 1993. – №9. – С.90–91.

⁴ Ми поділяємо інтерпретацію харківським дослідником слабкості практичної сторони зусиль центральної адміністрації Гетьманщини. Наведемо лише кілька прикладів. Сам гетьман (і президент Імператорської академії наук та мистецтв), маючи великі фінансові й адміністративні можливості, надзвичайно мало зробив для розвитку науки, освіти, хоча це ідеологічно обґрунтувало його владу. А.Бовгира з цього приводу відзначив цікаву деталь гетьманської «політики» стосовно історієписання: «Незрозумілим залишається той факт, що К.Розумовський, володіючи потужним друкарським арсеналом Академії наук, так і не спромігся видрукувати бодай один твір з української історії, а обмежився лише виготовленням двох рукописних копій» (див.: *Бовгира А. Передмова // Короткий опис Малоросії (1340–1776) / Підг. до друку, вступ. ст. А.Бовгири. – К., 2012. – С.13*). Також упродовж гетьманування К.Розумовського виділялася «символічна» сума на Києво-Могилянську академію, одноразові допомоги здібним молодим людям (див.: Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.51. – Оп.1. – Спр.2586. – Арк.1–4).

⁵ *Нечипоренко П. Фабрики Розумовського на Посем'ї // Записки Історично-філологічного відділу УАН. – Кн.ХІ. – К., 1927. – С.201–203.*